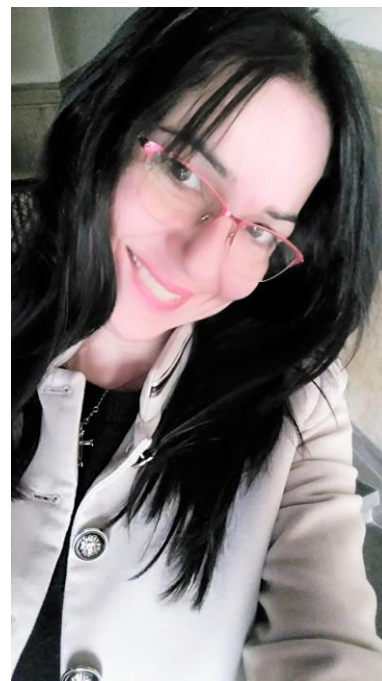

ПОГЛЕД ВЪРХУ ОТРАЖЕНИЕТО НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА В БЪЛГАРСКАТА ХУДОЖЕСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА

Радослава Масларска

Дали наистина неспокойното и трагично време на Втора световна война е недостатъчно отразено в българската литература? Какво говорят имената Александър Вутимски, Александър Геров, Валери Петров, Невяна Стефанова, Божидар Божилов, Крум Велков, Орлин Василев, Людмил Стоянов, Павел Вежинов и много още на днешните млади поколения? Повечето хора свързват тесен кръг творби с Втората световна война – най-вече „Тютюн“ на Димитър Димов, донякъде сборника „Втора рота“, който включва повести и разкази, повестта „Крадецът на праскови“, и то в нейното начало.

Втората световна война е преломен момент в нашата литературна история, защото литературата е изправена пред ново, радикално ново начало. Тя става жертва на идеологическия догматизъм, на пропагандата и липсата на свобода. Поставена е принудително в ситуация, която претендира да постави „началото на началата“ във всички области на битието. Естетиката, духовният живот се подчиняват на партийни директиви. Догматът на социалистическия реализъм изважда литературното

творчество от неговата жизнена среда – свободата и въображението, и го поставя в сферата на пропагандата. Въпреки това, то създава ценности, не пренебрегва сложната човешка проблематика, човешката двойственост, възможността на субекта да разрешава проблемни ситуации от себе си, а не от и заради илюзията наречена партия.

Така се въвеждат нови социални светове, преосмисля се художествено българската история и се разгръщат философските аспекти на историческото битие. Това е големият принос и на Димитър Талев, Емилиян Станев, Йордан Радичков, Ивайло Петров, Георги Мишев, Атанас Далчев и още, и още имена.

Вярно е, че българската литература не роди своя Ремарк, и то не само заради идеологическия догматизъм. Ако перифразираме думите на голямата актриса Таня Масалитинова¹, може би защото фронтът много дълго е бил твърде далеч – „Войната започна, докато учех в „Кузмина“. Само че ние, като всички млади глупаци, понятие нямахме какво значи това и дори се радвахме. За нас тя беше нещо едва ли не романтично, нещо ново, което щеше да внесе романтична промяна в живота ни. Разбира се, една от причините за нашето отношение беше, че фронтът все още беше много далеч – някъде във Франция и Англия“. И въпреки това, бомбардировките над София, евакуацията, несигурността в ежедневието, предусещането за нещо апокалиптично, дават своя отпечатък и върху поезията, и върху прозата. Малко време преди избухването на Втората световна война Кирил Христов пише:

„Там само празници на силата празнуват.
Там от повеля няма страх:
Машины заповедите са /.../
Покорно всеки се нарежда там,
Къде посочват му, без дума да пророни
/.../
И най-отдалечени брегове
Във такт раздрусват тез вълни от хора.
Да са уверени, че всеки влак
От първий мост ще се преметне и изчезне,
Претъпкали го бяха чак,
Готови да изпълнят всички бездни.
Затуй-уж ведро е, а пък гърми...

¹ Илиева, Н., Гостоприемството на литературата, сп. „Език и литература“, бр. 3-4, 2016.

Народи, свадени сте вий сами-
Ще се продънят вашите земи.“

Христов, К., Стихотворения²

Кога и къде е писано това стихотворение, е невъзможно да се каже, публикувано е през 1937 г., но то изразява приближаващата буря, която ще помете света и може би да предугажда злините, които ще причини тоталитарната държава. Месеци преди смъртта си поетът пише на свой приятел: „Аз страдам все повече и повече от своите политически предвиждания – зловещо ясни./.../ Днес непоносимо ме дразни оптимизмът и лудата радост на всички, с които говоря /.../ Ние през тези дни сме масово по-луди, отколкото бяхме след Първата Балканска война“.³

Със същата тревога и Вапцаров насища своята поезия. Защото войната преобръща човешкия живот. Думите се превръщат в лозунги, които вече не сплотяват.

„Напразно лозунги за братство –

Живота изправя стени.

Живота – изпечен развратник –

Цинично отвърща: – Война! –

Война!

А безброя от гладни?

А безцелната смърт?

А нашата бликаща младост,

Която раздрусва светът?

Епоха на дива жестокост,

Препускаща лудо напред.“

„Епоха“⁴, публикувано за първи път през 1946 г.

Образът на войната се провижда и в стихотворението „Хроника“. И то отхвърлено като „Епоха“ от цензурата, невключено в „Моторни песни“ – единствената излязла приживе стихосбирка на поета. Това са творби, които демонстрират острото чувство за съвременност на Вапцаров, за отговорността пред всеки честен творец. Поетът е един от малкото, които не се страхуват да заявят своята активна гражданска позиция. И само тогава се ражда правото за диалог с историята:

„Какво ще ни дадеш Историю,

² Христов, К., Стихотворения.

³ Христов, К., Затрупана София, изд. „Хр. Г. Данов“, б.г.

⁴ Вапцаров, Н., Избрани творби. Изд. „Български писател“, 1988.

От пожълтелите си страници?
 Ще бъдеш ли поне признателна,
 Че те нахранихме с събития
 И те напоихме богато
 И с кръвта на хиляди убити.
 Ще хванеш контурите само,
 А вътре, знам, ще бъде празно
 И няма никой да разказва за простата човешка драма.“
 „История“⁵

Няма как да не поставим въпроса за драмата на малкия, на обикновения човек – този, който заплаща високата цена на чуждите цели и амбиции. Историята съхранява делата чрез словото, тя е мъдра пазителка на човешкия опит. Но, нека това бъде опитът и на водача, героя, и на неизвестния човек от „фабрики и канцеларии“. Вероятно тогава от мъдра пазителка историята ще се превърне в мъдра учителка.

Нищо, че образът на войната не е изведен на преден план в тази творба, той е равнопоставен на образа на историята.

„О, как сме чакали напрегнато
 в задръстените кафенета!
 И късно през нощта си легдохме
 с последните комюникета.
 О, как се люшкахме в надеждите!
 А тегнеше небето ниско,
 Свистеше въздуха нажежен...
 Не мога повече! Не искам!“
 „История“⁶

Така Вапцаров отразява напрегнатото време, в което се люшка България. Ужасът от войната витае, въпреки че страната все още пази неутралитет. Правителството отхвърля предоставения от А. Соболев – генерален секретар на съветското външно министерство, проект за сключване на пакт за взаимопомощ. Съветският съюз е обещал да помогне на България да осъществи своите национални стремежи в Западна

⁵ Пак там.

и Източна Тракия. Но не е включил по-ранната декларация за правото ни върху предадените на Югославия български територии. Поетът участва в така наречената „Соболева акция“, за което е осъден и интерниран в Годеч, но това не го плаши и той не променя своята гражданска позиция. Никола Вапцаров не посреща с възторг и умиление изпращането на войскови подразделения в териториите на Гърция и Югославия след разгрома им на 19 април 1941г. В своята поезия той остава верен на човешкия си дълг да брани живота, като издига гневен глас срещу безумията на войната.

Трагичните събития (до смъртта на поета на 23 юли 1942 г.) са докосвали и сърцето, и разума му. И Вапцаров, за разлика от мнозина, ясно е заявявал своето кредо. Последното му отпечатано стихотворение във в. „Литературни новини“, Варна, 1942 г. с подпис „Никола Йонков“ е „Антени“.

„В студеното антените звънят.
 Над тях небето ниско е надвиснало.
 И аз не спя, и те не ще заспят,
 Замаяни от новини и мисли.
 Като оса в ушите ще бръмчи
 Гласът на тъп и злостен агитатор.
 То сякаш, че живота ни тече
 Спокойно като Дунав в равнината.
 Но, слушай как в студеното звънтят
 През тази нощ антените отчетливо.
 И аз не спя, и те не ще заспят,
 И ти не ще заспиш, човечество.“
 „Антени“⁷

Това е психологическото състояние на човека в атмосферата на Втората световна война. Неговата съдба е неделима от съдбата на цялото човечество, потопено в ужаса на едно безсмислие.

Да, българската литература не роди своя Ремарк, своя Константин Симонов, но даде Вапцаров, за когото поетът Салваторе Куазимодо в своето есе „Поезия за войната“ (1957 г.) пише, че: „притежава сила, която побеждава абстракциите, притежава свое историческо време, което не може да бъде сбъркано“. Признанието за Вапцаровото

⁶ Пак там.

творчество извън пределите на България е голямо. Заслужава си да се припомнят думите на Ференц Юхас: „Един поет е наистина велик тогава, когато е актуален не само в своята епоха, а и след нея, когато казаното от него има вечно излъчване като радий, който лекува и въздейства. Той пи от извора на народния живот, а няма по – закаляващо питие от това“.

И ако Кирил Христов и Никола Вапцаров не са преживели страшните дни на фронта, то за Радой Ралин, Веселин Ханчев, Валери Петров, Павел Вежинов те са факт.

Във „Войнишка тетрадка“ на Радой Ралин войната вече е жестокото, сурово реалистично ежедневие. Тук няма излишна героика. Чувствата са простички, естествени. Човешкият живот и в тези творби е внушен като върховно благо, най-голяма ценност. Защото човекът е създаден не да умира, а да живее.⁸

„Не гроб – землянка! Той направи жилище,
Като в човешки дом да се намира.
Човекът търси всякъде светилище!
Човек не заслужава да умира!“
„Заварена землянка“⁹

Това е основна идея в цялата лирика на Радой Ралин – пълноценен живот, чувство за отговорност на човека към живота, към днешния ден. В стиховете не се случва нищо особено. Поетът е открил това, което и след грохота на боя отличава човека – верността към самия себе си.

„Че водехме ние сражения,
Че трупове газехме с крак,
Че бихме врага с настървение,
Но хора останахме пак.“

“Балада за семейния портрет“¹⁰

„Войнишка тетрадка“ се гради върху жизнената правда. Противопоставя се на гръмката риторика и фалшивия патос. Нещо, което е безспорно валидно за цялото творчество на поета. В творбата „Балада за семейния портрет“ доброто е най-яркият

⁷ Пак там.

⁸ Зарев, П., Проблеми на развитието на българската литература, „Наука и изкуство“, 1949.

⁹ Ралин, Р., Войнишка тетрадка. Военно издателство, 1984.

¹⁰ Пак там.

израз на човечност. Един портрет в един разрушен дом извиква сълзи в очите на уморените войници. В мислите си те се връщат към своя дом, към своето минало в уютата на мирния живот и това ги преобразява отново и само в човеци. А иначе не се случва нищо особено, нещата са прости, защото всъщност такъв е животът. В тази обикновеност се крие неговата красота и тя задължава той да бъде опазен. Няма лозунги, няма дидактика, а вяра, че правдата и обичта ще дарят човека със сила и нравствена устойчивост.

Тези внушения се наблюдават и във военните стихове на Веселин Ханчев, които също са среща на човека с времето, но и със смъртта. На нея той се съпротивлява със своето цялостно творчество.¹¹

Двадесет и четирите стихотворения в книгата разкриват силата на духа и вярата в победата. Двадесет и четири творби, заредени с войнишка нежност и омраза, със сурови думи и ранени в боя стихове. Те са изповедта и на един баща и на един човек. Той не се срамува от своите сълзи, от ледения декемврийски дъжд, защото зад него са близките, домът, родината. И тук няма декламативност, без излишен патос стиховете се превръщат в малки лирически импресии, но чувството не е просто загатнато, то сякаш струи ту приглушено нежно, ту скръбно баладично.

„Във Страцинската скалиста нива,
Високо в синия покой,
Лежи войник в шинела сива,
Лежи безмълвен часовой.

Трептят звезди над него бързо,
Роси го в утрото роса,
Бели облаци превързват
Окървавената роса.“¹²

„Стихове в паласките“ внушават едно особено докосване на смъртта и безсмъртието, на мига и на вечността. „Знамето на батальона“, „Балада за бащата и сина“, „Песен за устната хармоника“ са все торби, които се вписват в художествените послания на военната лирика на Веселин Ханчев за човека и неговата същност. Ще се

¹¹ Ханчев, В., Стихове в паласките, Държавно военно издателство, 1954.

¹² Ханчев, В., Стихове в паласките, ДВИ, 1954.

изнижат ешелоните на времето, ще останат само земя и небе непроменени, но човешкото ще остане претворено в дела („Безсмъртие“).¹³

Наивно е да се твърди, че в наблюдаваните творби на Ханчев и Радой Ралин не дават своя отпечатък новата идеология и партийната директива, но това не ги лишава от човечност и прозрение. Тези творби се докосват до човешката проблематика и дават повод за размисъл върху вечните нравствени ценности. Кое не приляга да се твърди за поезията на Христо Радевски за онези години.

И Младен Исаев не подминава темата за войната. В стихосбирката „Човешка песен“ (1941 г.) той обособява цикъл от 12 стихотворения „Война 1939“. В него войната е разкрита главно чрез въображението на поета, защото непосредствени впечатления още няма. Това може би е причината в нашата литература на пръсти да се броят творбите, писани до 1944 г. По-късно Младен Исаев издава цикъла „София под смъртта – 1944“ в него преобладава фрагментарността на изображението – отделни ужасяващи моменти от разрухата – оцелелите кученце и кукла, недоставените писма, снегът над „мъртвата пустиня“. Варварските бомбардировки над София, извършени от англо-американските самолети през януари 1944 г. оставят у поета незаличими спомени и потрес, който сякаш все още не е осмислен, защото преживяването е страшно, апокалиптично. Без да са изключителни, тези стихотворения дават ясна и точна представа за отражението на войната върху обикновения човек, неизкушен от партийни пристрастия.¹⁴

След 9 септември 1944 г., когато статуквото бързо се променя точно тези партийни пристрастия изместват ракурса на изображение. В центъра е сякаш не самата война, а утвърждаването на новата идеология. Да се покаже образът на комуниста, партизанина, боеца срещу стария режим е основната цел. Така се доказва необходимостта от новия режим и от новата идеологическа парадигма. Особено показателна е в това отношение повестта „Втора рота“¹⁵. Павел Вежинов не достига Йовковото хуманистично прозрение за войната и отечеството, но създава все пак впечатляваща творба. Силно идеализиран, образът на поручик Манев утвърждава предаността към партията като начало на всички добродетели. Той се грижи за войниците – да бъдат нахранени, да се почувстват човеци, да не се потъпква достойнството им. Офицерът е главната преустройваща армията сила (П. Зарев). Описанията на сраженията, голямото историческо събитие – битката при Драва като че

¹³ Цанева, М., Петима поети, Български писател, 1974.

¹⁴ Славински, П., Огънят на спомените 1942-1945, Държавно военно издателство, София, 1975

¹⁵ Вежинов, П., Втора рота. Български писател, С., 1968.

ли остават на по-задан план. Войната е по-скоро фон, на който се разкриват героите със своите характери. Войната за българина е стълкновение между старото и новото. Между стария ротен командир поручик Личев и методичния и упорит Манев. Той е олицетворение на новото и затова успява да извади ротата от състоянието на деморализация и да я превърне в дисциплинирана и боеспособна. Манев води хората, организира ги, уважава ги. Той е деен и целеустремен, а тези негови качества са оформени в идейната школа на комунизма. Всяко свое действие той премерва на везните на разума, анализира, но не се отдалечава от хората. Това най-вече внушава финала на творбата:

„Покриха трупа на героя с шинел и сложиха на гърдите му снимката. Поручик Манев се изправи мълчаливо над трупа – нисичък, потъмнял и развълнуван, после заговори: – Другари, загина прекрасният войник, загина нашият другар с враговете на отечеството... Да се преклоним над паметта му...“

И стана нещо необикновено и чудно, като в преданията! На върха на зеления никому неизвестен Унгарски хълм, в тила на враговете, окръжени отвсякъде със смърт и ярост, под синьото, далечно, чисто небе бойците от втора рота мълчаливо коленичиха. Нежният ласкав вятър появяваше топлите им лица, пълнеше ноздрите им със сладката, влажна миризма на равнината. А някъде много наблизо с яростен тътен нарастваше сражението, войските разкъсваха стръвно немския фронт и идваха насам, идваха...“

Образът на Златан, от едноименната повест, се родее с този на Поручик Манев. Въпреки че той е тип комунист, който е далече от интелекта от „Втора рота“, Златан е работник, роден е на село, израсъл е там, но е прегърнал здраво идеите на комунизма. Чрез неговия образ Вежинов показва войната през очите на редовия войник и обикновения човек. Героят не е със сложна индивидуалност, но не е и елементаризиран. За него всичко е в делото, а не във фразата. Той носи нещо от здравия и трезвен дух на нашия народ.

”

– Спокойно! – каза Златан. – Без паника!

...

– Ще изтеглим оръдието... Хайде, залавяй се!

Мъничка, съвсем мъничка надежда да изтеглят невредими оръдието, но те се заловиха за лафета му и трескаво го помъкнаха назад. Ще успеят ли? Няма ли да ги преварят немците с удари. Изведнъж някъде вдясно затреця грапаво, но бодро българска картечница, стреляше сърдити редове без да прекъсва стрелбата си. Немските вериги се снишиха, залегнаха – имаха вече добър урок от първата атака.

– Къррр! – пееше самотната картечница на самотния неизвестен герой, останал да прикрива оттеглянето на дружината.“

В този откъс се проявява типично вежиновското да се подчертава субективният момент. В него се откроява не животът в неговото „пълноводие“, а непосредствените му прояви и главното в тях – човекът. Златан ще получи златен войнишки кръст и двадесет дни отпуск, на които той не се радва:

„– Ама, как! – мотаеше заплетения си език Златан. – Има ли смисъл, другарю полковник, тъкмо понаучих нещо и... отпуск! Ами че докато се върна от отпуск, войната ще свърши...“

Тук няма душевна борба, каприз или смяна на настроението. Като част от народа си Златан е монолитен, последователен – за него войната е отговорност, дълг. И той ще изпълни дълга си. Нищо, че тази война не е негово желание /разбираме – и не по желание на родината/, ще воюва до победния край. Така войната ражда герои – чрез делото им, а не по потекло или класова принадлежност. Хуманизмът на Вежинов е ненатрапчив, но не и незабележим.

Събития от войната Вежинов представя в разказите „В здрача“, „Манола“, „На предмостиято“. Безспорно обаче сборникът „Втора рота“ долавя и историческия смисъл на войната. Творбите са правдиви, но и „говорят“ за богато творческо въображение. Нееднозначно е отношението на различните поколения към този сборник. И все пак в него се открояват не само героизмът на войника и неговото себеотрицание („В блатото“), но и мисълта за изпълнения дълг пред родината и историята („Двамата“).

Вежинов се налага като оригинален разказвач поради богатството на езика и изразните средства. Той е находчив, когато вижда характерното у героите си и в предметите. Умее да нюансира и да не си служи с шаблони. В сборника се откроява

простота и достъпност на езика. Няма я самоцелната орнаментика и фалшивата изящност. Драмата на войната е голяма, съдбоносна и тя не търпи позърство.

Вероятно поради факта, че българите участват за по-кратко време в самите военни действия и са сравнително по-малобройна формация от тази на други народи, българската литература не се отличава с батални сцени и описания на грохота на войната. По същество тя се води извън нашите предели и голяма част от военните писатели се включват по-късно в нея. Такива са Радой Ралин, Веселин Ханчев, Валери Петров, Павел Вежинов.

Година по-късно, през 1967 г. излиза романът на Блага Димитрова „Отклонение“. Споменаваме го не заради безспорните му достойнства, а заради другия поглед върху Втората световна война. Раните, които тя нанася върху мира на хората. Десетки разрушени, озъбени сгради. Всеобщата разруха и усещането за необходимостта от възстановяване: „Тия развалини чакат да бъдат вдигнати от нашите мишци!“¹⁶

Не така звучи книгата на Вера Мутафчиева „Бомбите“. По думите на авторката: „Тази книга не е документ за бомбардировките над София от 1943-44 година – по въпроса съществуват надеждни свидетелства, говорещи с езика на точността...“¹⁷ И започва един разказ, който грабва от началото до края. Описанията на обикновените дни, на недоимъка, на сирените – всичко това се слива, за да се изгради ужасяващия облик на войната. Авторката споделя своите лични виждания и възприятия, които обаче отразяват вижданията и възприятията на повечето хора: „Войната, която правителството обяви на Англия и Щатите, то нарече символична, без да ги пита дали така ще я възприемат и те. Правителството намигаше зад гърба на Райха: няма да вземете на сериозно приказките ни, я! Оказа се обаче, че великите сили от шега не разбират.“

Психологически проникновено В. Мутафчиева преобразява промените в душевността на хората: „... смълчани, омърлушени, с порасли от вслушване уши под мръсната полусветлина от слаба крушка, те зиморливо потръпваха в очакване на недобро.“

Ярко изразително авторката води повествованието – поток от бегълци, напуснат град, срутени къщи и хора „брали душа с дни, дори със седмици, живо угробени“. Така лицето на войната изплува страшно, смразяващо, а заедно с него и въпросът защо.

¹⁶ Димитрова, Б., Отклонение, С., 1967.

¹⁷ Мутафчиева, В., Бомбите. Военно издателство, 1985.

В това е и голямата сила на този роман, който е един от ярките в нашата литература, посветен на Втората световна война. Усещането е, че българският човек е милионна частица от океана на човешкото страдание, който залива цяла Европа.

Вера Мутафчиева внушава още нещо със своята творба – неизчерпаемата сила на човека да продължава напред.

„С какво да сравниш самоотвержеността на софиянци през ранните месеци на възвръщането, ако не с лечение на рани... Този труд ни правеше честити... Из под дланите ни лицето на града губеше уродливите си белези, гноящите си струпеи.“

“Бомбите“

И ако перифразираме уводните думи на книгата: „Това е книга за гибелта и възкресението на София“, ще кажем, че това е книга и за възкресението на човека, на вярата и на надеждата.¹⁸

Войната не на бойното поле, а в живота далече от фронта е намерила място и в емблематичния български роман „Тютюн“ на Д. Димов. Като цяло творбата е многопланова панорама и анализ на нашата действителност от 30-те и 40-те години на миналия век. Немалко страници в тази панорама са белязани от войната, и то – изненадващо многопосочно. Белезите ѝ по софийските улици, воят на сирените, смесените чувства, с които българите посрещат германските войски, изображението на свои и чужди като психология, философия, манталитет. В изграждането на образа на чуждото се открива същото прозрение както в трактовката на чисто българската етично – политическа проблемност при героите фон Гайер, Прайбиш, госпожица Дитрих, барон Лихтенфелд. Дали можем да кажем, че това е обобщеният образ на немецка, който води войната? Труден въпрос, но не неговият отговор ни интересува.

По-важното е, че Димов „изобразява“ войната през духовността на нейните инициатори. Те носят белезите на различни класи и прослойки, на техните очаквания за печалби, на техните възжелания. Барон Лихтенфелд, потомствен аристократ по произход, изразява авторовата идея за дегенерацията на благородниците. Той най-вече е представен в иронична светлина чрез своите капризи, недоволства и страхове. Работи за Немския папиросен концерн, защото е обеднял, защото иска да се впише в новата политическа обстановка, мрази Хитлер и се страхува от него. В негово лице авторът прозира, че врагът /обобщено – виновникът за войната/ е не само страхливец,

¹⁸ Мутафчиева, В., Бивалици (автобиография), кн. 1, ИК „Анубис“, София, 2000.

но и подлец, защото се спасява от фронта като манипулира госпожица Дитрих, за която се сгодява. Тя на свой ред го освобождава от фронта. Реакцията на фон Гайер е недвусмислена и гневна – Лихтенфелд срами прадедите си, с които толкова се гордее, а Дитрих е бивша пристанищна проститутка. Те и двамата са мръсници и скотове, които са докарали Германия до гроба. Самият фон Гайер носи представата за доминиращия немски дух, за традиционно онаследеното съзнание за особената мисия на Германия, за благородното нибелунговско начало. И затова той е разочарован от политиката на нацизма, която разрушава висшата философия на германската нация. Колкото до Прайбиш – той остава в робския си комплекс, един обикновен немски селянин – работлив, дисциплиниран, издигнал се в кариерата, но останал безгласна буква в новото си обкръжение. Той ще бъде жертван от госпожица Дитрих, която е сътрудник на Гестапо. Тя е и типичният образ на лумпена, продаващ се без угризения в зависимост от изгодата. Тези образи са малка, но достатъчно представителна извадка на хората, подпалили войната, нанесли неописуеми страдания на милиони заради болните си амбиции. Заедно с това те се вписват в образа на „стария свят“, който е обречен заради греховете си и заради историческата закономерност да загуби битката с новото.

Колкото до българската действителност – тя е представена образно и епично разгърната. Отношението към войната е полярно с оглед на поляризацията на образната система. За богатите – извор на нови богатства. За бедните – недоимък, страдания, гибел.

В романа „Тютюн“ наред със социално – духовната структура на обществото, философската същност на идеологическите борби се обгръща художествено в една епоха, белязана от жестокостта на войната, която не подминава никого.

Интересни са размислите на Ирина в навечерието на войната, които тя споделя с фон Гайер¹⁹

„Вие се вълнувате от осъществяването на немския дух. Няколко хиляди души ще използват материалните облаги от това, а останалите ще се превърнат в пушечно месо... Но тия, които ще загинат, са противни и глупави средни хора, които в неделни дни обичат да ядат кренвирши, да пият бира и да слушат музика...“

“Тютюн“

¹⁹ Димов, Д., Тютюн. Български писател, 1953.

Всичко това внушава какво е отношението на виновниците за войната към онези, които ще дадат живота си заради болни властолюбиви и алчни амбиции. Димов е уловил обществените нагласи – и на онези, които ще се възползват, и на онези, които ще страдат. Тази предвоенна обстановка е обобщена в една фраза: „Мирът агонизираше още.“

Втората част на романа започва с описание на немското нахлуване в България. Вярно, обективно е проследена промяната в нагласата на хората.

„Народът ги гледаше втрещено и уплашено. Немските войски сякаш предизвикват възхищение само у клакьорите. По улиците гърмят елитни бронирани колони, дефилира механизирана пехота от хитлерова младеж и най-после колоните на същинската пехота от тевтонски плебеи, селяни и работници, заместени по полетата и фабриките от пленници. Те не бяха тъй спретнати, нито въодушевени. Едри възрастни мъже пристъпваха бавно с подуты от ходене крака. Грубите им лица оставаха замислени и безучастни към въодушевляването на клакьорите. Това бяха зрели, прости хора, лишени от буйната готовност да умрат за концерните, но стегнати от дисциплина и неспособни да се попитат защо бяха докарани тук. Умората и мълчанието им събуждаха известно съчувствие.“

“Тютюн“

Пиететът на Димов към небългарското не е поза, а нагласата да се види общочовешкото, което не принадлежи на раса или на етнос, а на всекиго. То е дълбоко психологическо проникване в душата на човека – и на завоевателя, и на трудовия човек, за да внуши как всеки възприема нещата от живота. На този фон е разгърната и българската нагласа към войната. Едрите търговци правят сметки за печалбите – преди да падне Германия и след това. Борис Морев е убеден, че след като смажат Русия „няма да съществува нито немска, нито съветска армия“, а големите пари ще останат за фирмите. А сред народа „немотията стана още по-голяма“. Но това все още не е истинското лице на войната. Започват бомбардировките над София:

„Над града продължаваше да виси зловеща тишина, сякаш жителите му бяха измрели... Всред задавеното бумтене... и плавното бучене, напевния, басов и добре познат шум от бързо въртящи се пропелери...“

Трясъците на артилерията ставаха все по-чести. Върху паважа падаха късове от снаряди. Внезапно всред гърмежите на оръдията се чу бучене на самолет, който се спускаше ниско. Стрелбата на близката зенитна картечница стана истерична, а после изведнъж се разнесе глух бомбен взрив.“

“Тютюн“

Описанието е кратко, но достатъчно красноречиво. Повече такива подробности в „Тютюн“ няма. Защото по-страшни са пораженията у човека.

Като се изключат партийните пристрастия и верноподаническото чувство към арийската етика и естетика, е добре да се отбележи още една творба, чийто корен е избуял върху руините на Втората световна война – повестта „Крадецът на праскови“ на Емилиян Станев. Годината е 1948. Макар сюжетът да отпраща към Първата световна война, разказът започва със спомените на повествователя от 40-те година на XX век. Евакуацията, воят на сирените, „сламенорусите и червени коси, сините очи и преуморените изпънати лица“ създават усещане за дежа вю.²⁰

Едно тягостно повторение на миналото, защото хората не са научили уроците на историята. И без да има претенции да образова, литературата изпраща свои послания и внушения – войната е бич и безумие, безкрайно страдание и гибел. Заслужава ли си?

Във второто издание на романа „Убий българина“ на Любомир Левчев на първо място авторът е поставил послепис, в който споделя, че „всеки истински роман е една човешка история“ и още: „За ужас на Константин Иречек ще кажа, че днес нещата са се променили. Като че ли днес българският народ се състои от бивши, настоящи и бъдещи историци. По клубове и квартални ресторантчета всеки спряга историята.“ Защото историята е необходимост за всеки човек, защото помага да си отговори на въпросите: кой съм аз, откъде съм дошъл и накъде отивам. Еднозначен отговор няма и точно затова учейки историята, разчитайки нейните знаци и послания, човек продължава напред, изпълнен с вяра, че няма да повтаря своите грешки.

Втората световна война е част от романа, но не маловажна. В детските спомени на вече зрял мъж тя е проекция в мирния живот.

„Над нашите баири преминаваха „лелящите крепости“, които бомбардираха нефтените извори на Плоещ. Рядко ги виждахме, но винаги ги чувахме. И досега помня това небесно ръмжене... Дойде викач от Трявна, би барабан пред кръчмата и съобщи за още една смъртна опасност: самолетите хвърляли часовници, писалки, запалки и даже детски играчки, които се взривяват в ръцете ти.“

“Убий българина“²¹

²⁰ Станев, Е., Крадецът на праскови, Български писател, 1990.

²¹ Левчев, Л., Убий българина, Български писател, С., 1989.

Този пасаж говори красноречиво за варварството на войната. Да се посегне на дете винаги е било злодейство, но явно за „великите сили“ това не е изглеждало престъпление. Малко по-нататък авторът говори и за другите ужаси на войната.

„Дори в малкия Демиев хан имаше няколко евакуирани семейства. Те пристигаха обезумели от страх, влачейки всичко най-ненужно от къщи. Не можеха да говорят за нищо друго, освен за запалителните и разрушителни бомби, за затрупаните под развалините живи хора, за автомобили, изхвърлени от взривната вълна върху покривите на къщите, и за мародери, които разграбват разрушената столица.“

“Убий българина“

Това е още един щрих към неимоверните страдания на нашия народ в годините на войната.

Много по-страшни са спомените на Борис Рубашкин, чието детство в голямата си част е белязано от страшните месеци на жестоките бомбардировки над София.

„Безпокойството в детските души нарасна, след като бяха унищожени от бомби няколко сгради, а под развалините им умряха хора. Бомбардираше се без установен ред – сутрин, след обед, вечер, нощем...

Къщата се тресеше, като че ли беше от картон. Оглушителните взривове докараха жени и деца до плач, мъжете стояха вцепенени и бледи. На мушка този път беше ул. “Искър“. Две къщи преди нашата.... падна бомба... Бомбата разруши всичко. Загинаха и хора в мазето.“

“Спомени“²²

Разрушения и смърт. Това е битието на българите във времето на войната. Тя отнема всичко – радостта от живота, оптимизма, очакването. Тъжни са редовете, посветени на евакуацията на семействата. Потоци от хора бързат да напуснат столицата, на гарата цари хаос, а в душите ужас.

Така е отразена войната в повечето творби на нашата литература, които визират не фронта, а живота на мирното население. Различни автори, с различни свои пристрастия, но с една присъда над безумието на Втората световна война.

Едно неспокойно и трагично време, намерило своето отражение в написаното от 30-те години на XX век до края му. Създаденото от българските писатели заслужава вниманието на днешния човек. Цитираните произведения ярко и недвусмислено показват ангажираността на творците към проблемите на тяхното съвремие,

²² Рубашкин, Б., АБ издателско ателие. С., 1999.

категоричната им гражданска позиция и отрицанието на войната заради нейната безнравственост. Българските писатели са отговорни към повелите на времето, но и към повелите на човека. Без разлика от своите политически пристрастия те навлизат в сложния свят на човешката двойственост, водени от своята хуманност и чувството за дълг пред съвременниците и пред поколенията.

LOOKING ON THE IMPACT OF THE SECOND WORLD WAR IN BULGARIAN LITERATURE

Radoslava Maslarska

The paper discusses some of the works that are part of the WWII- Bulgarian literature. Most of them were created from the end of the 1930s to the beginning of the 1950s. They clearly testify to the deep commitment of their creators to the drama of their time and show a strong denial of war and a stout defense of all civil rights and values. Whether the writers are ideologically bound or not, all of them show great civil responsibility to the problems of the era and to the human strivings for peace trying to unravel at the same time the duplicity of the human soul led by deeply-rooted humanity.